

Acta Ethnologica Danubiana

25

Az Etnológiai Központ újabb kiadványaiból
Z novších publikácii Výskumného centra
európskej etnológie
Aus den neueren Veröffentlichungen
des Forschungszentrums
für Europäische Ethnologie

MISCELLANEA BIBLIOTHECAE HUNGARICAE

- L. Juhász Ilona: *Szlovákiai magyar néprajzi bibliográfia. Bibliografia národopisu maďarskej národnosti na Slovensku. Volkskundliche Bibliographie zur ungarischen Volksgruppe in der Slowakei (1993–1994).* Galánta 2000
- L. Juhász Ilona: *Szlovákiai magyar néprajzi bibliográfia. Bibliografia národopisu maďarskej národnosti na Slovensku. Volkskundliche Bibliographie zur ungarischen Volksgruppe in der Slowakei (1995–1998).* Somorja–Dunaszerdahely 2003
- L. Juhász Ilona: *Szlovákiai magyar néprajzi bibliográfia. Bibliografia národopisu maďarskej národnosti na Slovensku. Volkskundliche Bibliographie zur ungarischen Volksgruppe in der Slowakei (1999–2002).* Somorja–Dunaszerdahely 2004

Liszka József: *Populáris kultúra.* Somorja 2010 /Magyarok Szlovákiában 5./

L. Juhász Ilona: *A harmincnégyes kőnél... Haláljelek és halálhelyjelek az utak mentén.* Somorja–Komárom 2013

Liszka József: *Határvidékek. Határok és határ-talanságok az összehasonlító folklorisztika és etnológia szempontjából.* Komárom–Somorja 2016

Liszka József: *Monumentumok. Szakrális (és „szakrális”) kisemlékek a Kárpát-medencében. Forma–Terminológia–Funkció.* Komárom–Somorja 2021

Liszka József: *Kísérletek. Kritikák, vitairatok (és egyéb úri humorságok) a néprajzi tudományok köréből.* Komárom–Somorja 2023

A TARTALOMBÓL Z OBSAHU AUS DEM INHALT

Voigt Vilmos

Kisebbség – egy „sötét ló” a néprajzban
Menšina – „čierny kôň” etnológia
Minderheit – ein „Geheimfavorit” in der Ethnologie

Botík, Ján

Ku konceptom štúdia slovenských minorít v strednej a juhovýchodnej Európe
A szlovák kisebbségek vizsgálatának fogalmához Közép- és Délkelet-Európa országaiban
Zur Untersuchung des Begriffs der slowakischen Minderheit in den Ländern Mittel- und Südosteuropas

Keszeg Vilmos

Kisebbségben Romániában: a kultúra és a kultúrákutató új kontextusban
V menšine v Rumunsku: kultúra a výskum kultúry v novom kontexte
In der Minderheit in Rumänien: Kultur und Kulturforschung in neuem Kontext

Koties József

Interpretations and Approaches to the Coexistence Situations of the Roma and Non-Roma in Anthropological Research
Értelmezések és megközelítések a roma–nem roma együttélési helyzetekről az antropológiai kutatásokban
Interpretácie a prístupy k rómsko–nerómskemu spolužitiu v antropologických výskumoch
Interpretationen und Ansätze zur Koexistenz von Roma und Nicht-Roma in der anthropologischen Forschung

A.Gergely András

Etnológia a léthatáron. Paradigmatikus kérdéskörök az önállóság és közvetítettség tudományközi rétegződéseiben
Etnológia na hranici existencie. Paradigmatické okruhy otázok v interdisciplinárnych vrstvách samostatnosti a sprostredkovateľnosti
Ethnologie am Rande der Existenz. Paradigmatische Fragen der interdisziplinären Schichtungen von Autonomie und Mediation

15 €

ISBN 978-80-89978-35-9

9 788089 978359

Az Etnológiai Központ Évkönyve Ročenka Výskumného centra európskej etnológie Jahrbuch des Forschungszentrums für Europäische Ethnologie

2023

NOTITIA HISTORICO-ETHNOLOGICA

5. L. Juhász Ilona: *Rítusok, jelek, szimbólumok. Tanulmányok az összehasonlító folklorisztika köréből.* Somorja–Komárom 2011

6. L. Juhász Ilona: *Amikor mindenki a háborús állapotok igája alatt roskadoz... Erdélyi menekültek a mai Szlovákia területén. Adalékok az első világháborús migráció történetéhez.* Somorja–Komárom 2015

LOKÁLIS ÉS REGIONÁLIS MONOGRÁFIÁK

7. Angyal Béla: *Kisalföldi tanyák. Gúta és vonzáskörzete településnéprajza.* Somorja–Komárom 2012

8. Lázár Péter összeáll.: *Nagytárkányi népköltési gyűjtemény (1913–1914).* Sajtó alá rendezte, a bevezető tanulmányt írta: Tóth Arnold. Somorja–Komárom 2017

9. Geese Annabella: *Gömör szíve. Tanulmányok a dél-szlovákiai Gömör népi vallásosságáról.* Somorja–Komárom 2021

INTERETHNICA

9. Schriever, Andreas: *Deutsche, Slowaken und Magyaren im Spiegel deutschsprachiger historischer Zeitungen und Zeitschriften in der Slowakei.* Komárom 2007

10. Geese Annabella: *Az etnikai és társadalmi átrendeződés folyamata egy gömöri falu 20. századi életében.* Komárom–Somorja 2007

11. Gröber, Angela: *Von der Minderheit zur Volksgruppe. Die Deutschen in der Karpatenukraine 1920–1944.* Komárom–Somorja 2021

JELEK A TÉRBE

5. Liszka József: *Szent Háromság egy Isten dicsőségére... A Szentháromság kultusza a szlovákiai Kisalföld népi vallásosságában a szakrális kisemlékek tükrében.* Somorja–Komárom 2015

6. L. Juhász Ilona: *Komárom emlékjelei az államfordulatok és rendszerváltások tükrében.* Komárom–Somorja 2018

Acta Ethnologica Danubiana

25

Fórum Kisebbségkutató Intézet
Etnológiai Központ

Az Etnológiai Központ Évkönyve
Ročenka Výskumného centra európskej etnológie
Jahrbuch des Forschungszentrums für Europäische Ethnologie

2023

Acta Ethnologica Danubiana 25

Acta Ethnologica Danubiana 25

Az Etnológiai Központ
Évkönyve

Ročenka Výskumného centra
európskej etnológie

Jahrbuch des Forschungszentrums
für Europäische Ethnologie

2023

Szerkesztette
Zostavil
Herausgegeben von

LISZKA JÓZSEF

Forum Minority Research Institute
Komárom–Somorja
2023

Nemzetközi szerkesztőbizottság – medzinárodná redakčná rada –
Internationaler wissenschaftliche Beirat

Elnök • predseda • Vorsitzender: Voigt Vilmos (Budapest, HU)
Társelnök • Spolupredseda/úci • Co-Vorsitzender: Köstlin, Konrad (Wien, AT)

Arens, Meinolf (München, DE); Botiková, Marta (Bratislava, SK);
Halász Albert (Lendava, SLO); Keményfi Róbert (Debrecen, HU);
Keszeg Vilmos (Cluj–Napoca, RO); Klamár Zoltán (Kartal, HU/Subotica, SRB);
Lábadi Károly (Osijek, HR); Lozoviuk, Petr (Plzeň, CZ);
Prosser-Schell, Michael (Freiburg im Breisgau, DE); Sopoliga, Miroslav (Svidník, SK)

A szerkesztő munkatársa • Redakčná spolupráca • Redaktionelle Mitarbeit
L. Juhász Ilona, Vataščin Péter

Nyelvi szerkesztés: Csanda Gábor
Jazyková úprava: Hana Hlôšková
Sprachliche Redaktion: Juliane Brandt und Andreas Toscano del Banner
Language editing: Robert M. Kerr

A borítón • Na obale • Auf dem Umschlag

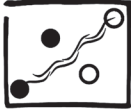
Győr látképe egy 1594-es metszeten
Pohľad na Ráb na rytine z r. 1594
Ansicht an Raab auf einem Stich aus dem Jahre 1594.
(<https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/c/c6/Rab-1594.jpg>)

A könyv megjelenését a Szlovák Köztársaság Kisebbségi Kulturális Alapja támogatta
Realizované s finančnou podporou Fondu na podporu kultúry národnostných menšín

 KULT
MINOR

© Forum Minority Research Institute, 2023
ISBN 978-80-89978-35-9

Tartalom
Obsah
Inhalt

**TANULMÁNYOK, KÖZLEMÉNYEK – ŠTÚDIE, MATERIÁLY –
ABHANDLUNGEN, MITTEILUNGEN**

LANCZENDORFER ZSUZSANNA

- Kisalföldi helyi népballadák és a valóság 11
Ludové balady z Malej maďarskej nížine a realie (Súhrn) 23
Balladen aus der Kleinen Tiefebene und die Wirklichkeit (Zusammenfassung) 23

TERBÓCS ATILA

- A csombárdi Szent János-szobor. Esettanulmány a jelromlásról 25
Socha sv. Jána z Csombárdu. Prípadová štúdia o úpadku znaku (Súhrn) 44
Die Statue des Heiligen Johannes in Csombárd.
Eine Fallstudie zum ikonografischen Bedeutungsverlust (Zusammenfassung) 45

ZSIGMOND GYŐZŐ

- A szlovákiai magyarok népi gombászata, gombahasználata a 21. század elején 47
Ludové hubárstvo Maďarov na Slovensku na začiatku 21. storočia (Súhrn) 86
Pilzkunde und Pilznutzung der Ungarn in der Slowakei zu Beginn
des 21. Jahrhunderts (Zusammenfassung) 87

Önállóság és közvetítés (?)

**A néprajzi tudományosság egy évszázada 1920-tól máig a magyar
és más közép-európai kisebbségek körében**
című nemzetközi konferencia előadásaiából

Samostatnosť a sprostredkovanie (?)

**Storočie etnológie od roku 1920 v kontexte maďarských
a iných menšín v strednej Európe**

(Vybrané príspevky z programu medzinárodnej konferencie)

Autonomie und Mediation (?)

**Ein Jahrhundert ethnographischer Wissenschaften von 1920 bis heute
unter ungarischen und anderen mitteleuropäischen Minderheiten**

(Ausgewählte Beiträge der internationalen Tagung)

VOIGT VILMOS

- Kisebbség – egy „sötét ló” a néprajzban 91
Menšina – „čierny kôň” etnológie (Súhrn) 93
Minderheit – ein „Geheimfavorit” in der Ethnologie (Zusammenfassung) 93

BOTÍK, JÁN	
Ku konceptom štúdia slovenských minorít v strednej a juhovýchodnej Európe	95
A szlovák kisebbségek vizsgálatának fogalmához Közép- és Délkelet-Európa országában	101
Zur Untersuchung des Begriffs der slowakischen Minderheit in den Ländern Mittel- und Südosteuropas (Zusammenfassung)	108
ZSILÁK MÁRIA	
A Magyarországi Szlovákok Kutatóintézete	109
Výskumný ústav Slovákov v Maďarsku (Súhrn)	113
Das Forschungsinstitut der Slowaken in Ungarn in Békéscsaba (Zusammenfassung)	113
PAPP ÁRPÁD	
Az elárvult rosszfiútól a lesajnált rokonig – a néprajz helye a két víz között. Előzetes megjegyzések többségi és kisebbségi tudományosság kapcsán	115
Od osirelého zlého chlapca po opovrhovaného príbuzného – miesto etnológie medzi dvomi vodami. Predbežné poznámky na margo majoritnej a menšinovej vedy (Súhrn)	132
Vom verwaisten bösen Buben zum bedauernswerten Verwandten – der Platz der Ethnographie zwischen zwei Gewässern. Vorbemerkungen zum Wissenschaftsbetrieb von Minderheit und Mehrheit (Zusammenfassung)	132
KLAMÁR ZOLTÁN	
A vajdasági magyarság néprajzi múzeumának alapítása. Batta Péter tudományosvezető cikkei a Kalangya folyóiratban	133
Založenie múzea Maďarov vo Vojvodine. Články organizátora kultúry Pétera Battu v časopise Kalangya (Súhrn)	142
Die Gründung eines ethnografischen Museums der Ungarn in der Vojvodina. Zu den Artikeln von Péter Batta, Wissenschaftsorganisator, in der Zeitschrift Kalangya (Zusammenfassung)	142
RÁCZ KRISZTINA	
„Hallatszódik az akcentusán”. Kutatói lábjegyzetek etnicitásról, nyelvről, társadalmi nemről és osztályhelyzetről	143
„Počuť to z jeho akcentu“. Bádateľove poznámky pod čiarou o etnicite, jazyku, spoločenskom rode a triednej pozícii (Súhrn)	153
„Man kann es am Akzent hören.” Bemerkungen aus der Forschung zu Ethnizität, Sprache, Gender und Klassenlage (Zusammenfassung)	154
KESZEG VILMOS	
Kisebbségben Romániában: a kultúra és a kultúrákutató új kontextusban	155
V menšine v Rumunsku: kultúra a výskum kultúry v novom kontexte (Súhrn)	187
In der Minderheit in Rumänien: Kultur und Kulturforschung in neuem Kontext (Zusammenfassung)	188

JAKAB ALBERT ZSOLT – PETI LEHEL

A bányási csehek. Letelepedés, társadalmi szerveződés és identitás	189
Banátiski Česi. Osídlenie, spoločenská organizácia a identita (Súhrn)	213
Die Tschechen im Banat. Ansiedlung, Sozialorganisation und Identität (Zusammenfassung)	214

BRANDT, JULIANE

Konfession und Ethnizität in Ungarn zu Beginn des 20. Jahrhunderts auf Landesebene und in einzelnen Regionen: Gemeinsame Nenner oder widersprüchliche Bindungen?	215
Felekezeti és etnicitás Magyarországon a 20. század elején országos szinten és az egyes régiókban: közös nevezők vagy ellentétes kötődések? (Összefoglalás)	230
Konfessia a etnicita v Uhorsku na začiatku 20. storočia na celoštátnej úrovni v jednotlivých regiónoch: spoločné menovateľa alebo protikladné väzby? (Súhrn)	230

PROSSER-SCHELL, MICHAEL

Volkskundliche/kulturanthropologische Forschungsarbeiten zur (Alltags-) Kultur der Minderheit der Ungarndeutschen. Eine Auswahl	231
A magyarországi németek mindennapjait érintő néprajzi/kultúranropológiai kutatások. Válogatás (Összefoglalás)	254
Etnologicko/kultúrno antropologické výskumy, týkajúce sa každodenného života Nemcov v Maďarsku (Súhrn)	255

KOTICS JÓZSEF

Interpretations and Approaches to the Coexistence Situations of the Roma and Non-Roma in Anthropological Research	257
Értelmezések és megközelítések a roma–nem roma együttélési helyzetekről az antropológiai kutatásokban (Összefoglalás)	271
Interpretácie a prístupy k rómsko–nerómskemu spolužitiu v antropologických výskumoch (Súhrn)	271
Interpretationen und Ansätze zur Koexistenz von Roma und Nicht-Roma in der anthropologischen Forschung (Zusammenfassung)	272

A. GERGELY ANDRÁS

Etnológia a léthatáron. Paradigmatikus kérdéskörök az önállóság és közvetítettség tudományközi rétegződéseiben	273
Etnológia na hranici existencie. Paradigmatické okruhy otázok v interdisciplinárnych vrstveniach samostatnosti a sprostredkovateľnosti (Súhrn)	279
Ethnologie am Rande der Existenz. Paradigmatische Fragen der interdisziplinären Schichtungen von Autonomie und Mediation (Zusammenfassung)	279

**KÖNYVISMERTETÉSEK, ANNOTÁCIÓK – RECENZIE, ANOTÁCIE –
BESPRECHUNGEN, ANNOTATIONEN**

Bak, János M.– Pálffy, Géza: *Crown and Coronation in Hungary 1000–1916* (Meinolf Arens); Csiszár Attila szerk.: „*Rábaköz ösmertetése*” (T. Városi Ágnes); Fejős Sándor: *Magyarkanizsa művelődéstörténete (1867–1918)*. (Klamár Zoltán); Halász Péter: *Az első csóktól az első gyermekig* (Deáky Zita); Kothencz Kelemen szerk.: *Történetiség, nemzeti-ség, írásbeliség* (Klamár Zoltán); Rill, Bernd: *Der Berliner Kongress von 1878. Bismarcks*

Meisterstück? (Meinolf Arens); Szőke Anna szerk.: *A zenélő ember* (Klamár Zoltán); Silling István: *Kupuszinai népviselet* (Klamár Zoltán); Viga Gyula: *Változások és változások*. (Liszka József) 281

KRÓNKA – KRONIKA – CHRONIK

PAJOR KATALIN	
Nagy Zoltán: Vodka a pókhálóban	301
LISZKA JÓZSEF	
A 25. Nemzetközi Kisemlékkutató Konferencia margójára	304
SCHWIERZ, THOMAS	
Rückblick auf die 25. Internationale Tagung für Klein- und Flurdenkmalforschung in Rosenau	307
LISZKA JÓZSEF	
A változás/váltakozás bizonytalansága és kényszere – 20. századi kisebbségi minták	308

IN MEMORIAM

BOTIKOVÁ, MARTA	
Spomienka na Soňu Švecovú	313
HLÔŠKOVÁ, HANA	
Navždy nás opustila Viera Gašparíková	314
LISZKA JÓZSEF	
Elszállt a dall... Novák László Ferenc emlékére	318
HEILINGBRUNNER, BRIGITTE	
Trauerrede Bärbel Kerkhoff-Hader	319
LISZKA JÓZSEF	
Bärbel Kerkhoff-Hader halálára	320

In memoriam A.Gergely András

A.Gergely András: <i>ha bácsi lennék...</i> (közreadja: Deáky Zita)	322
Biernaczky Szilárd: A.Gergely Anrásra emlékezve	325
Csáji László Koppány: AGA (A. Gergely András), az esztéta	325
Csorba János: Emléktöredékek Gergely Andrásról	328
Filep Tamás Gusztáv: Emléksorok	330
Gaszó Dániel: A. Gergely András mint opponens	331
Gráfik Imre: AGA elment... ..	334
Laczkó Albert-Elemér: Hiányzik egy Ember a Kárpát-medencéből... ..	334
Liszka József: Korai sirató	335
Pusztai Bertalan: Az Apostol	336
Szarka László: Értékvilágok értelmezője és tervezője, A. Gergely András	337
Tibori Theodosia Timea: A tehetetlenség elviselhetlensége	341
A KÖTET SZERZŐI – ZOZNAM AUTOROV – LISTE DER VERFASSER	342

TANULMÁNYOK, KÖZLEMÉNYEK
ŠTÚDIE, MATERIÁLY
ABHANDLUNGEN, MITTEILUNGEN

„Hallatszódik az akcentusán”

Kutatói lábjegyzetek etnicitásról, nyelvről,
társadalmi nemről és osztályhelyzetről

RÁCZ KRISZTINA

„It can be heard in your accent”. A researcher’s footnotes on ethnicity,
language, gender and class position

Abstract

The article deals with positionality, mainly from an Eastern European perspective, especially with regard to females, precarious and ethnic minority researchers or those with other identity features that might place them in a marginal position in the academic field. Through personal, and more general examples, we discuss the issues such as the dichotomy of home and elsewhere, privilege vs disadvantage, the dilemmas of field and institutional research, and divided loyalty vis-à-vis one’s own group and the scientific community.

Keywords: positionality, researcher’s reflexivity, field, anthropology at home.

Két és fél bevezető vignetta

Tanulmányom három, az antropológiában vignettának nevezett történettel indul. A vignetták nemcsak frappáns figyelemfelkeltő történetek, hanem közvetett módon mutatják be a kutatás helyét, témáját, alanyait, és nem utolsósorban a szerzőt és viszonyát a kutatásához. A következő három bevezető szöveg közül vignettának a szó szoros értelmében csak az első kettő számít, mert azok színhelye a kutatás terepe, a harmadik, amit az antropológiai dogmát megszegve mégis közlök, akadémiai környezetben történik.

Az első vignetta egy erdélyi egyetemi városban játszódik, ahol egy társadalomtudományokkal foglalkozó professzorral beszélgetek a magyarnak anyanyelvként való tanulásáról és jelentőségéről. Minden kérdés felvetésénél nagyon óvatos vagyok, nehogy úgy tűnjön, „beleokoskodok” olyasmibe, amihez nem értek, s ha van is véleményem, inkább megtartom magamnak. A beszélgetés a vajdasági magyarokra terelődik, és a professzor azt mondja: „Hát igen, mindazok a szabadságok, amelyek önöknek megvoltak Jugoszláviában, elkényeztették magukat, hogy úgy mondjam. Ezért volt ekkora asszimilációs arány maguknál, mert a jugoszláviai magyaroknak nem volt fontos a magyar nyelv.” Bár elismerem Jugoszlávia történelmi hagyatékát, és a lehetőségeket, amelyeket az ország a kisebbségek számára nyújtott főleg a társadalmi mobilitás tekintetében – hiszen a saját nagyszüleim is a jugoszláv állam lehetőségeit kihasználva lettek zsellérekből jómódú parasztok, illetve édesapám zsákfalusi szegény gyerekből közismert újságíró –, szeretném azt hinni magamról, sosem tévesztettem szem elől, hogy mivel járt ez a társadalmi mobilitás, fejlődés. Bár sok kollégámra, közöttük néhány hozzám hasonló politikai elveket valló vajdasági magyarra is jellemző a jugonosztalgia, mindig is

kívülálló voltam ebben a múltat szerintem kritikátlanul ünneplő diskurzusban. A professzor mondatára mégis magamban fölkapom a fejem: „Mi az, hogy mi elkényeztetettek? Nem is volt nagy az asszimilációs arány! Még hogy nem volt fontos a magyar nyelv!” Egyszerre azt érzem, bár addig mindenben egyetértettünk, e mondat után az erdélyi magyar idősebb férfi professzor és én, a vajdasági magyar fiatalabb kutatónő teljesen más, szinte összeegyeztethetetlen pozíciókból beszélünk – illetve a professzor beszél, én hallgatom.

A második, címadó vignetta a szülővárosomban, Nagybecskerekben történik. A volt gimnáziumomban kutatok, az érdekel, a magyar tannyelvű osztályokba járó tanulók hogyan tanulják az államnyelvet, a szerbet. Otthonosan mozgok az épületben, hajdani tanárainnal csevegek a tanárban, ismerősen hangzanak a diákok vezetéknévei és a mód, ahogyan magyarul és szerbül beszélnek. „Ha valahol, itt bennfentes vagyok”, gondolom magamban. A szerbóra elején röviden és remélhetőleg érthetően magyarul elmondom, ki vagyok, mit kutatok, és szokásom szerint megkérdezem a diákokat, van-e valamilyen kérdésük – nem szokott lenni. A szokásostól eltérően ezúttal jelentkezik egy fiú: „Maga Oslóban angolul beszél?”, kérdezi. „Igen”, válaszolom. „Gondoltam”, mondja a fiú, „hallatszódik¹ az akcentusán.”

A harmadik történet néhány éve Oslóban játszódik, ahol posztdoktori kutató vagyok az egyetemen, amelyen a nemzetköziesítés (*internationalization*) kulcsprioritásnak számít. Ennek ellenére a dolgozókkal az online kommunikáció norvégul történik. A stratégiai tervezésről szóló szemináriumon a külföldi, főként ideiglenes, projekt alapú szerződéssel dolgozó munkatársaknak, akik főleg nem Észak- és Nyugat-Európából valók, nem kötelező, tkp. kimondatlanul nem kívánatos a részvétel, hiszen az norvég nyelven folyik, és hosszútávú folyamatokat érint, amikbe nekünk egyrészt nincs belevetésünk, másrészt kimondatlan tény, hogy a stratégiák megvalósulásakor már több mint valószínű, hogy nem fogunk a tanszéken alkalmazásban állni. Ez egyrészt jó, mert nem pazaroljuk az időnket fölösleges feladatokra, másrészt semmiképp sem teremti meg bennünk azt az érzést, hogy részei vagyunk a munkaközösségnek, s hogy számolnak velünk. A szeminárium utáni vacsorára már hivatalosak vagyunk, az ingyen ételnek munkahelyi státustól függetlenül mindenki örül, főleg egy olyan drága országban, mint Norvégia. A szemináriummal kapcsolatos e-maileket is mind megkapjuk, norvégul, Google Fordítóval olvasom. Azt írja: „a norvégul nem beszélő kollégák elfogadták a vacsorameghívást”. A szeminárium résztvevőivel ellentétben a mi neveink nem szerepelnek semmilyen listán, mindenki tudja, illetve nem fontos, hogy kik vagyunk.

Habár nem szokás antropológiai szöveget három vignettával indítani, most szükségesnek tartottam ezt, mert a három történet a kutatói pozícióm más-más aspektusaira világít rá, és alkalmat nyújt a személyes és szakmai pozícióm, illetve annak a társadalmi nemi, korbeli, etnikai, származási és tartózkodási hely szerinti helyzetemmel való összefüggéseinek átgondolására. Fölvetődik a kérdés, hogy ugyanígy festettek volna-e ezek a helyzetek, ha szerb nemzetiségű vagyok? Valószínűleg nem. Ha férfi vagyok? Szerintem nem. Ugyanezek a kutatási témák érdekelnének-e, ha történetesen brit vagyok? Biztosan nem. Ugyanígy szólt volna hozzám az erdélyi professzor, ha húsz évvel idősebb vagyok? Lehet, hogy igen. Ugyanígy fölteszi a kérdést az a fiú a volt gimnáziumomban, ha egy norvég egyetem norvég nemzetiségű kutatója vagyok és angolul beszélünk? Szinte biztosan nem. Érdemes elgondolkodni azon, hogy miben jelentenek előnyt és miben korlátoznak ezek a pozíciók. Például jelen esetben mit tesz az, hogy főként angolul végeztem a tanulmányaimat és magabiztosabban tartok előadást vagy írok angolul, mint a Szerbiában vagy Magyarországon végzett kollégáim többsége, viszont egyrészt a magyar és szerb tudományos nyelvben sosem fogok olyan otthonosan mozogni,

1 A „hallatszik” regionális formája.

mint ők, másrészt az angol nyelven írt tanulmányaimat nekem is át kell nézetnem anyanyelvi lektorral. Mit von magával az, hogy az Oslóban töltött két és fél év alatt a projekt témájához kötődve azt kutathattam, amit akartam, mert volt rá anyagi keretem, ami a jelenlegi munkahelyemen korlátozott? Mit változtat a kutatásomon az, hogy nemcsak angolul van akcentusom, hanem magyarul is „vajdaságiasan” beszélek, és szerbül is néha idegenül cseng, ha mondok valamit, vagy ha nem is, a vezetéknevem vagy a nevem leírva mindig „elárulnak”? Ha egy iskolában kutatok, mennyiben könnyíti és mennyiben nehezíti meg a kapcsolatot, a bizalom kialakítását a diákokkal, illetve egy tanárral vagy tanárnővel az, hogy nő vagyok? Vagy akár az, hogy a vajdasági magyar kutatási alanyaim számára mit jelent az, hogy a Belgrádi Egyetemen dolgozom, nem az újvidékin vagy valamely magyarországi intézményben? Általánosságban, kutatóként hogyan befolyásolja a tudományos munkában explicit és implicit jelen levő hierarchiarendszer a munkásságunkat, és hol vannak a kitörési pontok a zárt akadémiai rendszerből? Kinek beszélünk és irunk, kiről, milyen hangon, milyen célból és milyen kritériumok nyomán? (Denshire 2014)

Akadémiai kakasviadatok

Mindezek személyes történetek, kérdések és pozíciók, azonban úgy hiszem, hogy általánosabb jelentőségűek, és az, hogy ritkán beszéljük ki őket, általánosabb okokból fakad és szélesebb körű következményekkel bír. Annak ignorálása, hogy a kutató személyisége, társadalmi helyzete befolyásolja a kutatás témáját, motivációját, módszerét, az adatokat és elemzésüket, fenntartja az objektivitás és mindentudás fikcióját, amelyek az etnográfia mint műfajt védjelezzik. (Abu-Lughod 2000) Bár reflektivitásról beszélni társadalomtudományi klisé, és számos tanulmány és könyv taglalja ezt, egyre ritkábban, de még mindig jelennek meg olyan antropológiai tanulmányok, amelyek szerzői teljesen figyelmen kívül hagyják a problematikát. Nem arról van szó, hogy ezek a szerzők elvben nem értenek egyet a kutatói reflexió fontosságával, hanem arról, hogy a saját munkájukban nem merül fel a gyakorlatban.

Nagyon sok társadalomtudományi tanulmány és könyv foglalkozik a kutató pozicionáltságával. Annak vizsgálata pedig, hogy hogyan teszik ezt és miért épp úgy, ahogy, hozzájárul a reflexió jelentőségének megértéséhez. Ha a kezdő és nem csak a kezdő antropológusok, etnográfusok azzal az indíttatással ragadnak tollat, hogy tanulmányukban figyelmet szenteljenek saját pozíciójuknak, azzal szembesülnek, amivel jómagam is a mesterdolgozatom írásakor: bár lázasan olvastam Bourdieu és Wacquant *A reflexív szociológia felé* című könyvét (Bourdieu–Wacquant 1992), rájöttem, hogy erre nem létezik egyértelműen követhető minta, módszer. Tanulmányaim alatt a reflexív antropológia legkiemelkedőbb példája Clifford Geertz klasszikus műve, a *Deep play* (Geertz 1973) volt. Az antropológus a tanulmány elején egy olyan kakasviadalt ír le, amelynek szemtanúja volt Bali szigeten, és ahol bevallja a nemzetiségét, nemét, korát, szexuális orientációját, társadalmi osztályát. A kakasviadalt és más eseményeket – amelyeknek résztvevője és megfigyelője volt – aztán úgy elemzi, mintha a tanulmány első oldaláról megfélekedezett volna, vagy később toldotta volna hozzá, szinte egyáltalán nem integrálva azt. Ha a kezdő antropológus ismeri ezt a példát és követni akarja, s ha középkorú középosztálybeli heteroszexuális férfi, aki ráadásul nyugat-európai és anyanyelvi szinten beszél és ír angolul, akkor valószínűleg megfelel számára ez a séma.

Az utóbbi évtizedekben azonban egyre nagyobb szükség mutatkozik a szakmai körökön belül arra, hogy hangot kapjanak mindazon kutatók, akik más háttérrel rendelkeznek: nők, nem heteroszexuális identitásúak, nemzeti kisebbségekhez tartozók, kelet-európaiak vagy a globális délről származóak, illetve például éppen a volt Jugoszlávia területéről származó

nyugati akadémiában dolgozó nők. (vö. Stavrevska et al. 2023) Ennek külső és belső okai is vannak: egyrészt ezek azok a kutatók, akikről az akadémia elvárja az önreflexiót, másrészt ők azok, akik belülről, de a peremről kérdőjelezik meg a tudományos hagyományokat. A női, kisebbségi, nem fehér, nem nyugati kutatók kerülnek szembe azzal, hogy a terepükön meg kell határozniuk a helyüket, legyen szó tudományos területről vagy az antropológiai és etnográfiai kutatási terepükről. Paradox módon nem az amerikai professzort kérdezik meg egy konferencián arról, hogy milyen a viszonya például az általa kutatott boszniai etnikai konfliktus szereplőivel, hanem a neve alapján szerbnek feltételezett fiatal kutatót.² Az emögötti implicit feltételezés egyrészt az, hogy csak annak van „elszámolnivalója” a szakmai közösség felé, aki valamilyen módon személyesen kötődik ahhoz a helyhez, társadalomhoz, kultúrához, amit kutat – egyszerűen: „helyi”; másrészt pedig az, hogy akinek az identitása látszólag nem köthető valamilyen módon a kutatás tárgyához, az objektívabban tudja azt vizsgálni, mint aki kötődik hozzá. Könnyen úgy tűnhet, „nyugaton” nincsenek helyiek, vallják Stavrevska és kollégái. (Stavrevska et al. 2023) Ennek alapja a Bacevic (2021) által episztemiológiai pozicionalitásnak nevezett szemlélet, amely a tudást a beszélő feltételezett identitása alapján ítéli meg.

Az antropológiában a terep kulcsfontosságú; lehetőleg az „otthontól” távoleső hely. Antropológiai toposz, hogy a kutatónak a helyiek között bennfentessé kell válnia, minél jobban beolvadni a vizsgált csoportba, társadalomba, kultúrába a szokások megismerése, a nyelv megtanulása és a fontos helyi szereplők bizalmának megnyerése által. Az is kimondatlan toposz, hogy az antropológus ne legyen helyi, hanem lehetőleg egy fejlett országbeli középosztálybeli férfi, aki a terepmunka előtt és közben sajátítja el a nyelvet, ismeri meg a kultúrát. Az pedig, hogy az antropológus hogyan mutatja be a bennfentesi státus elnyerését, gyakran már az antropológia „alapító atyjai” által lefektetett szakmai konvenciókon alapul, performatív jellegű önlégitimáció, (Stavrevska et al. 2023) amit jól illusztrál az, ahogy Geertz leírta a saját pozícióját a bali terepmunkája során. Ha tehát egy nem helyi kutató vizsgál egy témát, helyet, az nemcsak objektívabbnak számít, mint egy helyi kötődésekkel bíró kutatója, hanem presztízst is jelent.

Hogy általában inkább a nem férfi, nem heteroszexuális, nem többségi, nem fehér, nem nyugati kutatók foglalkoznak a saját pozicionalitásukkal, annak az a másik oka, hogy az akadémiai periférián ők érzik úgy – akárcsak magam is a bevezetőül szolgáló vignetták során –, hogy egyrészt az akadémiaán belül, másrészt a kutatási tárgyaikkal szemben kell legitimálniuk magukat. A tudományos területen belül annak tudata, hogy az ágazat konvencióit hozzájuk képest más identitással rendelkezők határozták meg, nem pedig rájuk szabták, elkerülhetetlenül meghatározza a kutató rálátását önmagára, illetve azt, hogy őt hogyan látják a szakmabeliek – ezt példázza az Oslóban játszódnó vignettám. Másrészt, amint a szülővárosomban zajló kutatómunkám megtörtént eset jelzi, az, hogy a kutatás szereplői hogyan tekintenek a kutatóra, úgyszintén befolyással van a helyzetmeghatározásra.

Itthon és otthon

A fenti szempontok különösen akkor nyernek jelentőséget, amikor ezek a kutatók a „saját” társadalmi csoportjaikat kutatják, illetve akik máshol, a származási helyüktől „fejlettebb” országban építenek tudományos karriert. Az otthon/máshol kettősséget számos kritika érte és éri, többek között mert a mobilitásra nem tekinthetünk az elkülönülés szinonimájaként, ugyanúgy ahogy az otthon fogalma nem automatikusan köthető a megállapodottsággal. (Ahmed et al. 2003) Ennek ellenére az otthont egyféle hétköznapi, biztonságos, kellemes és kényelmes

2 Köszönöm Dragana Kovačević Bielicki kolleganőmnek, hogy megosztotta velem ezt a meglátást.

helynek látjuk, ahova a kutató visszatér megírni a tanulmányait (Subedi 2006), a terepet pedig mint etnográfiai beavatási szertartásnak (Wolf, M. 1996), egy főként macsó misztikumnak. (Scheper-Hughes 1983) A nők nehezen illeszkednek a távoli terepre utazó antropológus narratívájába (gyakran a családban végzett gondoskodói feladataik miatt, és/vagy mert nőként kockázatos egyedül olyan helyekre menniük, amelyekre hagyományosan egzotikus terepként tekintünk). Még kifejezettebbé válik a dilemma, ha tekintetbe vesszük azt a sok száz kutatót, akik a saját származási helyükön végeznek antropológiai kutatásokat, illetve azokat, akik „nyugaton” végzett tanulmányok vagy akár munka után térnek „haza”, hogy a „saját” csoportjaikat kutassák. Mindezek a fogalmak azért is vannak idézőjelben, hogy láthatóvá váljon kétértelműségük, illetve a bennük rejlő módszertani nacionalizmus. (Wimmer–Schiller 2003) Az otthon fogalmának képlékenységét illusztrálhatja például egy feltételezett középosztálybeli belgrádi férfi, aki leskováci textilipari munkásnővel foglalkozik a kutatásában, s lehet, hogy ugyanannyira (nem) érzi magát otthon a terepén, mint egy elképzelt boszniai születésű, Németországban felnőtt és egy ottani egyetemen tanult kutató, aki egy szarajevói civil szervezetben végez terepmunkát.

A magam személyes tapasztalata is megvilágítja az otthon (itthon) és a terep hamis kettősségét. Magyar nemzetiségű személyként, aki a volt Jugoszláviában nőtt fel és a jelenlegi Szerbiában él, mindig kívülállónak éreztem magam kicsit a szakmában is meglehetősen regionálisan összetartó és hasonló nézeteket valló „jűgó” társaságban. Annak ellenére, hogy anyanyelvi szinten beszélek szerbül, ismerem a szerbiai/jugoszláv kulturális referenciákat, része vagyok az informális regionális szakmai hálózatnak, a (vezeték)nevem és a témák, amikkel foglalkozom, „elárulnak”. Nem hiányról van szó, mivel rendelkezem minden szükséges ismerettel és tudással, hanem épp ellenkezőleg: többletről. A magyar nyelv és a vajdasági magyar kultúra ismerete képessé tesz arra, hogy felismerjek és értelmezzek olyan jelenségeket, amiket nem magyar kollégáim nem ismernek vagy nem értenek. Ez az a pozíció, amely a közös kulturális referenciákon kívül eltéréseket mutat egy tipikus, például belgrádi szerb kolléga helyzetétől (ennek az etnicitáson kívül természetesen sok más tényező is az oka, úgymint a nem, társadalmi osztály, családtörténet és egyebek), vagy az, hogy néhány alkalommal rávilágítottam olyan, a kutatásaim során tapasztalt jelenségekre, amelyek a kutatási alanyaim szemszögéből nézve vitathatatlanul legitimek, viszont nem mindenben egyeznek az erre az ex-jugoszláv csoportra jellemző nézetekkel, és ezáltal egyszerre kerülök bennfentes és kívülálló helyzetbe. Ez a kettősség visszaköszön a terepmunka során is: bizonyos dolgok, amelyek a szakmai „jűgó” körökben például egy konferencia utáni kötetlen társalgás során bennfentesé avatnak, kívülállónak tesznek a vajdasági magyar faluban, ahol élek és ahol kutattam. Ilyennek számít az, hogy akcentus nélkül beszélek szerbül, hogy Belgrádban dolgozom, vagy hogy szerb nyelvű médiát is követek. Amint erre a harmadik vignetta által utaltam, akár a helyi dialektustól való kis eltérések is osztálybeli különbségeket jelezhetnek, vagy arra mutathatnak, hogy az illető személy szülőhelye és helyi jártassága ellenére „nem teljesen itteni, nem teljesen közülünk való”. Nem gondolom, hogy a velem megtörtént eset egyedi, hanem általában a helyhez való kötődés, az etnicitás és a nyelv hatásai, illetve más esetekben más tényezők azok, amik könnyen megindíthatják a terep-itthon világos elkülönülését.

A kelet-európai „nyugaton” tanult és/vagy dolgozó antropológusok körében gyakori eset, hogy a kutató tanulmányi vagy munkavállalási célból elhagyja az otthonát, és ez a földrajzi mobilitás néha osztálybeli is maga után von. Ennek az esete, amikor munkásosztálybeli származású kutató a nyugaton szerzett diploma, tudás, kapcsolati tőke, megtanult és magáévá tett életforma által középosztálybelivé válik „otthon”. Viszont, mint azt az oslói vignettám is mutatja, habár az otthonihoz képest egyfajta privilegizált pozíció „nyugati” egyetemi affiliációval

rendelkezni, jobb munkakörülmények között dolgozni, élvezni ezeknek státusbeli és anyagi előnyeit (a magasabb fizetésen kívül könyvvásárlási lehetőségeket, a terepre és konferenciára való utazás költségeinek megtérítését stb.), ugyanakkor „nyugaton” ezek ellenére a kutató hátrányos helyzetben lehet a kulturális referenciák nem ismerete, az ideiglenes, projektalapú státusa, illetve a nyelvtudás hiánya miatt.

A nyelv egyébként ugyan jelentős téma, de az etnográfiai munkák ritkán tárgyalják, ami azért is különös, mert az antropológia tudományának tárgyai a dominancia rendszerei a társadalmakban, és ezek közül egy a nyelv. A róla való diskurzus néha akkora mértékben hiányzik az antropológiai munkákból, hogy az olvasó csak találgatni tud, milyen nyelven beszélgethetett a kutató a kutatás alanyaival. Másrészt az is meglevő gyakorlat, hogy ha a főként nyugat-európai kutatók nem nyugati társadalmi csoportokat kutatnak (ami a legáltalánosabb eset), egy-egy szót, kifejezést eredeti nyelven kurzívval jelölnek. Ezzel egyrészt azt sugallják, hogy elsajátították a nyelvet, megismerték a kultúrát, másrészt pedig utalnak az adott fogalom kulturális specifikusságára, lefordíthatatlanságára (a volt Jugoszlávia tagköztársaságának nyelveiben ilyen gyakran eredetiben közölt fogalmak például a *kafana* [kávéház, kocsmá], *komšiluk* [szomszédság, városrész], *veza* [kapcsolati tőkeként szolgáló ismeretség, ami bizonyos előnyökhöz juttatja az illetőt], *šverc* [illegális árukereskedelem, csencselés]). Amint azt a fenti példák is mutatják, ez a gyakorlat néha – nagyrészt a célnyelv függvényében – legitim, néha viszont az anyanyelvi beszélők és a kultúrát ismerők számára felvágásnak, illetve egzotizálásnak számíthat. Ezzel ellentétben amikor nem nyugati antropológusok kutatnak a származási országukban, a nyelvtudást nem jelölik vagy hangsúlyozzák ki, hiszen az alapértelmezettnek számít. Mi több, a „keleti” nyelvi kompetenciákat és helyismeretet nem ritkán kihasználják a „nyugati” akadémiai munkahelyeken: a kutatóktól elvárt, hogy „nyelvi brókerek” legyenek: fordítsanak, tolmácsoljanak, segítsék, lektorálják az idősebb, nem anyanyelvi beszélőket, de a régióval foglalkozó kollégáik munkáját is, óraadó tanárként pedig ritkán van alkalmuk arra, hogy a „sajátjukon” kívül más régiót tematizáljanak, vagy esetleg elméleti jellegű tartalmakkal foglalkozó előadásokat tartsanak. Ahogy az etnográfus feladata „lefordítani” egy-egy távoli kultúrát a saját kulturális csoportja tagjai részére, úgy válik az „autoetnográfus” saját kultúrájának fordítójává más kultúrák számára. (Reed-Danahay 1997) Ez a dinamika látható az oslói vignettámban, és ez a működési mód más fejlett országok egyetemén is, ahol a nem nyugat-európai, illetve nem amerikai kutatók – főleg akik projektalapú szerződésekkel dolgoznak – gyakran a saját nyelvükre és kultúrájukra redukálódnak. Habár ezek magára a kutatási projektre nézve relevánsak, és hozzájárulnak az egyetemi névleges nemzetköziesítéséhez, a kutatóknak kevés lehetőségük van a saját régiótól való tematikus el-távolodásra és a tudományos pályán való előrehaladásra.

Hátrány és privilégium

A privilégium és a hátrány nem egyértelmű kategóriák, és dinamikus viszonyban állnak egymással, hol erősítve, hol fölülírva egymást. A magasabb osztályhelyzet például csökkentheti a nemből fakadó alacsonyabbrendűséget (Berik 1996), a doktori fokozatom és az oslói státusom pedig bizonyos helyzetekben előnyt biztosíthat ugyan, de nem törli el a koromat és a nememet: amint az erdélyi vignetta mutatja, egy idősebb kelet-európai férfi professzor jogosnak érezheti megmagyarázni nekem a vajdasági magyarok problémáját, annak ellenére, hogy esetleg nemcsak a személyes érintettségem miatt tudhatok nála többet a témáról, hanem a csoport egyben előző kutatásaim tárgyát is képezte. Amint pedig a vignettában fölvezolt történetből kitűnik, a késztetésem, hogy „megvédjem” a csoportot, amelyhez tartozónak érzem magam

és amelyet kutattam, úgyszintén azt mutatja, hogy a kimondatlan lojalítások és szövetségek, a „mi” és az „ők” közötti demarkációs vonalak is mennyire változóak. Míg a professzorral való beszélgetés kezdetén kutatóként ültem vele szemben, addig az „enyémekre” tett megjegyzése után vajdasági magyarként tiltakoztam magamban.

Az egyetemek neoliberais reformjának következményeként az utóbbi évtizedekben az egyetemi kutatók és tanárok radikálisan megnövekedett mobilitásának lehetünk tanúi. A pályájuk elején tartók, de nemritkán az idősebb kollégák és kolléganők is ezerszámra költöznek egyetemi városból városba ösztöndíjak segítségével, vendégtanári vagy -kutatói státuszban, posztdoktori pozíciókban, ideiglenes, vagy akár úgynevezett nulla órás szerződésekkel. A földrajzi mobilitást leginkább a „tranzien akademikusok” (*transient academics*) és a „hipermobilis szubjektumok” (*hypermobile subjects*) (Ivancheva–O’Flynn 2016) jelzik a sok terminus közül. Fontos azonban látni e mobilitás kényszerét is, vagyis azt, hogy az állandó, stabil munkahelyek számának drasztikus csökkenésével gyakran ez a fajta karrierépítés az egyetlen lehetséges módja a pályán való maradásnak, és szinte általánossá vált, főként a nyugat-európai akadémiai térben. (Reed-Danahay 1997) Mindez pedig egy a tudományos munka maskulin normáinak felel meg: aki ezt az életmódot teljesíteni tudja, az ideális esetben egy magánéleti köötöttségektől mentes egyén, aki mindig rendelkezésre tud állni és a munkán kívül nincs más köottelezettsége. (Ivancheva–Lynch–Keating 2019) Ez általában nem családos, gyermeket nevelő vagy idős szülőt gondozó nő, és az is tény, hogy az ilyen munkahelyekre vagy egyedülállók jelentkeznek, vagy ha családosok, akkor a feleség saját karrierjét fölálldozva a patriarchális normáknak megfelelően jóval gyakrabban követi ilyen pozícióban a férjet, mint fordítva. Az efféle tranzien jellegű életformához köottdő szabadság narratívája azáltal is megkérdőjeleződik, hogy ismételt érzelmi munkát igénylő kiszakadást és beágyazódást (*uprooting and re-grounding*) igényel. (Ahmed et al. 2003)

A hatalmi és a privilégiumbeli különbségek a kutató és a kutatás alanyai között érzékelhetők implicit módon, és a társadalmi hierarchiakat is tükrözik a terepmunka során, felvetve a kutatási alanyok kihasználásának problémáját, valamint a tudományos munka megírása alkalmával a reprezentáció kérdéskörét illetőleg. (Wolf, D.L. 1996) A kényelmetlenségek egyik forrása, hogy nőként és feministaként megszoktuk ugyan a hatalomért való küzdelmet, de kevéssé tudunk vele mit kezdeni, amikor annak részesei vagyunk (Wolf, D.L. 1996; Wolf, M. 1996) – és ehhez más kisebbségeket és marginalizált csoportokat is hozzárendelhetünk, mint amilyenek az etnikai, a munkásosztálybeli, a nem nyugati társadalmakból származó kisebbségek stb. Másrészt bonyolítja a bennfentes vagy kívülálló (hamis) dilemmát az is, hogy a kutatók gyakran „lefelé” kutatnak, azaz olyan társadalmi csoportokat vizsgálnak, amelyek hozzájuk képest kevesebb státusszal rendelkeznek, illetve marginálisak. Ehhez hozzájárul annak a tudata is, hogy kutatóként nemcsak keveset áll módunkban tenni ahhoz, hogy megerősítsük a kutatási alanyainkat, hanem a saját akadémiai karrierünk miatt tulajdonképpen érdekünkben áll fönttartani a *status quót* a hatalmi különbségek tekintetében, mert a „saját”, „otthoni” csoportjaink kutatása az, amit a nemzetközi akadémiai szintér tőlünk elvár – ami önmagában a kutatók és egyetemi tanárok karrierjének beszűkítésével jár, és a munkájuk tudományterületi és földrajzi korlátoltságát vonja maga után. (Bacevic 2021)

Szintén figyelmet érdemel, hogy ha tudományos pozíció terén nem is, de a kutatói munka során vannak más olyan helyzetek, amelyeknél a relatív marginalizáltság és a kívülállóság hasznos, s akár privilégiumnak is tekinthető. Tény, hogy az implicit nemi és nemzetiségi kvóta alapján olyan kisebbségi nőként, aki kisebbségekkel és nőekkel foglalkozik, ritkán esik meg, hogy ne fogadják el a jelentkezésemet egy-egy szakmai tanácskozásra, kerekasztal-beszélgetésre. Ez egyben gyakran azt jelenti, hogy tudatosan vállalom a poszter-kisebbségi vagy

a poszter-nő szerepét. Viszont az is tény, hogy női mivoltom és kisebbségi származásom, vajdasági kutatásaim során pedig az, hogy onnan származom – ahogy azt egyebek között a vignettában szereplő történetek is mutatják –, előnyt jelent a kutatási alanyaimmel való munkámban, a bizalom megszerzésében, a velük való kommunikációban és az adatok értelmezésében is. Egy nem helyi származású, illetve nem kisebbségi csoportból való kollégához vagy kolléganőhöz képest a legbensőségesebb módon konkrétan Erdélyben és főleg a szülővárosomban tudtam bemutatni magamat és az érdeklődésemet, és úgy hiszem, hogy a kutatási alanyaim is könnyebben, oldottabban osztották meg velem élményeiket, tudván, hogy hasonló környezetből származunk.

Haraway szituált tudásnak (*situated knowledge*) nevezi az implicit tudást (Haraway 1988), amely a saját kultúránk kutatása közben kiélezi az érzékelésünket a terep nüanszaira és a részleteire – ezek nem valószínű, hogy egy kívülálló számára is észlelhetők –, s amely segítségével komplex belátásokra tehetünk szert. Rendelkezésünkre áll tehát egy valamilyen fajta hatalom arra, hogy származásunk, ismereteink, a kulturális kontextusra való érzékenységünk okán halljuk és hallhatóvá tegyük a kutatásaink alanyainak hangját, amelyek a mi közvetítésünk nélkül gyakran nem kerülnének a tudományos nyilvánosság elé. (Wolf, D.L. 1996) Mit kezdünk tehát ezekkel az akár privilégiumoknak is tekinthető sajátosságokkal? Nőként, kisebbségként, kelet-európaiként talán elmesélhetjük azokat a történeteket is, amik kevésbé hangosak, s ellentmondanak a trendeknek, bonyolítják a régióról kialakult elméleteket, tudást, és amiket csak mi ismerhetünk bennfentesként. A környezet ismeretét és a kutatási alanyaink iránti érzékenységünket használva etikus módon kezelhetjük a terepet és az adatközlőket úgy, hogy a „gyorstalpaló” akadémiai szokásoktól eltérően nemcsak elmegyünk a terepre, majd ott begyűjtjük az adatokat, visszamegyünk a munkahelyünkre és megírjuk, ami megfelel a jelenlegi tudományos trendeknek, hanem a saját kultúránkról meglévő mélyreható tudást felhasználva esetleg új témákat fedezhetünk fel, vihetünk be a kutatási területünkre, és árnyalhatjuk a régióinkról fennálló képet. Tehetjük mindezt úgy, hogy közben tisztában vagyunk a saját pozíciónkkal és ezzel együtt az elfogultságainkkal, s nem titkoljuk azokat.

Befejezés: (Fele)másság

A „felemás identitás” (*halfie identity*) fogalmával Lila Abu-Lughod palesztin amerikai kutató arra világít rá, hogy miként konvergál egymással az „otthoni” és a „nyugati” lojalitás: az ilyen kettős identitással rendelkező kutatók esetében a nyugati tudományosságnak írni gyakran egyenlő számot adni a közösség iskolázott tagjaként arról, hogy hogyan mutatjuk be a származási csoportot a fejlettebb országokban. (Abu-Lughod 1991; Stavrevska et al. 2023) Amikor a felemás identitást taglalja, Abu-Lughod arról ír, hogy a kultúra pusztá fogalma a megfigyelő és a kutatás tárgya közötti megosztottsággal terhelt, amelyek hierarchikus viszonyba rendeződnek, és nem veszik tekintetbe azok helyzetét, akik két kultúra között foglalnak helyet.

Fontos kihangsúlyozni, hogy a fenti dilemmák nem az igazság vagy az objektivitás kérdései, hanem a hatalomé. (Haraway 1988) A hatalom és a privilégium kérdései áthatják a tudományosságot, akárcsak minden munkahelyet, azonban a társadalomtudományokkal járó státus és iskolázottság, ezen belül pedig az antropológiában való jártasság, amely a csoportok közötti viszonyok, hierarchiák, és dinamikák megértéséhez nyújt eszközöket, meg inkább érzékennyé tesz bennünket ezekre a kérdésekre. Ami a hatalom és privilégium kérdését illeti az akadémia területén, egyre több munka foglalkozik a tudományosság társadalmi nem szerinti, világszerte tapasztalható hierarchiáival nyugaton, de Kelet-Európában is. (Szerbiáról vö. Čeriman–Fiket–Rác 2018; Delibašić–Pudar Draško–Fiket 2018) Egyre több publikáció tematizálja a már

említett neoliberális felsőoktatási reformok okozta prekarizációt (vö. Ivancheva–O’Flynn 2016; Ivancheva–Lynch–Keating 2019), de ennek ellenére kevés olyan konkrét kezdeményezés akad, amelyek javítanának a tranziens akademikusok helyzetén. Ennek legfőbb oka, hogy a kettős identitással rendelkező kutatók általában tudományos munkájuk státusából fakadóan nincsenek döntéshozó pozícióban. Azok a szenior, jobb státussal rendelkező kollégák, akik mozgatórugói lehetnének egy efféle változásnak, nem érzékenyek a prekárius kollégáik helyzetére, illetve ha mégis, akkor nehézségekbe ütköznek a kezdeményezéseik kollégáik és az egyetemi adminisztráció részéről, amelynek maguk is gyakran alá vannak vetve – gondoljunk csak az egyetemeken egyre növekvő bürokratizációra, az egyre kifejezettebb publikációs és adminisztrációs elvárásokra, valamint a kutatási projektek fontosságára.

Hill Collins „belső kívülállókként” (*outsiders within*) ír tudományos munkával foglalkozó nőkről, elsősorban a fekete feministákról, akik két, részben egymással ellentétes ügy vagy csoport iránt elkötelezettek: egyrészt a közösség iránt, ahonnan származnak, másrészt a tudományosság irányába, amely általában nyugati és maszkulin mintákat követ. (Hill Collins 1986; Stavrevska et al. 2023) Hasonlóképp fogalmazható meg a kelet-európai és főként a női kutatók helyzete, akik nyugati egyetemeken dolgozva kelet-európai témákkal foglalkoznak, hasadást tapasztalva a lakhelyük, származási helyük és csoportjaik között. (Gilroy 2000) Gyakran ezek a kutatók azok, akik leginkább szükségét érzik annak, hogy megértsék a környezetet, ahonnan származnak és amelyet tanulmányoznak, ugyanakkor értelmezzék is azt olyan módon, ami megfelel a tudományos diskurzus kritériumainak és az affiliációjuk szerinti tudományos közösségnek. A rigorózus reflexivitásra, amely a kutatót sebezhetővé teszi (Jackson 2004) és annak a kommunikációjára mind a kutatási alanyok, mind a nemzetközi tudományos közösség felé nincs meg a konvenció, és ez lehet az a szféra, ahol a belső kívülálló vagy felemás identitású kutatók elől járhatnak.

Irodalom

- Abu-Lughod, Lila (1991): *Writing against Culture*. In *Anthropology in Theory: Issues in Epistemology*. Moore, Henrietta–Sanders, Todd eds. Oxford: Blackwell, 466–479. p.
- Abu-Lughod, Lila (2000): *Veiled Sentiments: Honor and Poetry in a Bedouin Society*. Oakland: University of California Press.
- Ahmed, Sara–Castañeda, Claudia–Fortier, Anne-Marie–Sheller, Mimi (2003): Introduction: Uprootings/Regroundings: Questions of Home and Migration. In *Uprootings/Regroundings: Questions of Home and Migration*. Ahmed, Sara–Castañeda, Claudia–Fortier, Anne-Marie–Sheller, Mimi eds. Oxford–New York: Berg, 1–19. p.
- Bacevic, Jana (2021): Epistemic Injustice and Epistemic Positioning: Towards an Intersectional Political Economy. *Current Sociology*, 1–19. p.
<https://doi.org/10.1177/00113921211057609>
- Berik, Günseli (1996): Understanding the Gender System in Rural Turkey: Fieldwork Dilemmas of Conformity and Intervention. In *Feminist Dilemmas in Fieldwork*. Diane L. Wolf ed. Boulder, CO: Westview Press, 56–71. p.
- Bourdieu, Pierre–Wacquant, Loïc (1992): *An Invitation to Reflexive Sociology*. Cambridge: Polity Press.
- Ćeriman, Jelena–Fiket, Irena–Rácz, Krisztina (2018): *Žongliranje između patrijarhata i prekarijata: Usklađivanje porodičnih i profesionalnih obaveza akademskih radnica*. Beograd: IFDT–CELAP.

- Delibašić, Balša–Pudar Draško, Gazela–Fiket, Irena (2018): *Univerzitet između meritokratije i patrijarhata: Žene i moć delanja*. Beograd: IFDT.
- Denshire, Sally (2014): On Auto-Ethnography. *Current Sociology Review* 62/6, 831–850. p.
- Geertz, Clifford (1973): Deep Play: Notes on a Balinese Cockfight. In *The Interpretation of Cultures*. New York: Basic Books, 412–453. p.
- Gilroy, Paul (2000): *Between Camps: Nations, Cultures and the Allure of Race*. London–New York: Penguin.
- Haraway, Donna (1988): Situated Knowledges: The Science Question in Feminism and the Privilege of Partial Perspective. *Feminist Studies* 14/3, 575–599. p.
- Hill Collins, Patricia (1986): Learning from the Outsider Within: The Sociological Significance of Black Feminist Thought. *Social Problems* 33/6, 14–32. p.
- Ivancheva, Mariya–O’Flynn, Michael (2016): Between Career Progression and Career Stagnation: Casualisation, Tenure, and the Contract of Indefinite Duration in Ireland. In *Academic Labour; Unemployment and Global Higher Education*. Gupta, Suman–Habjan, Jernej–Tutek, Hrvoje eds. London: Palgrave Macmillan, 167–182. p.
- Ivancheva, Mariya–Lynch, Kathleen–Keating, Kathryn (2019): Precarity, gender and care in the neoliberal academy. *Gender, Work and Organization* 26/4, 448–462. p.
- Jackson, John L. (2004): An Ethnographic Flimflam: Giving Gifts, Doing Research, and Videotaping the Native Subject/Object. *American Anthropologist* 106/1, 32–42. p.
- Reed-Danahay, Deborah (1997): Leaving Home: Schooling Stories and the Ethnography of Autoethnography in Rural France. In *Auto/Ethnography: Rewriting the Self and the Social*. Reed-Danahay, Deborah ed. Oxford–New York: Berg, 123–143. p.
- Scheper-Hughes, Nancy (1983): The Problem of Bias in Androcentric and Feminist Anthropology. *Women’s Studies* 10/2, 109–116. p.
- Stavrevska, Elena B.–Lazic, Sladjana–Musliu, Vjosa–Karabegović, Dženeta–Sardelić, Julija–Obradovic-Wochnik, Jelena (2023): Of Love and Frustration as Post-Yugoslav Women Scholars: Learning and Unlearning the Coloniality of IR in the Context of Global North Academia. *International Political Sociology* 17, 1–20. p.
- Subedi, Binaya (2006): Theorizing a ‘Halfie’ Researcher’s Identity in Transnational Fieldwork. *International Journal of Qualitative Studies in Education* 19/5, 573–593. p.
- Wimmer, Andreas–Schiller, Nina Glick (2003): Methodological Nationalism, the Social Sciences, and the Study of Migration: An Essay in Historical Epistemology. *The International Migration Review* 37/3, 576–610. p.
- Wolf, Diane L. (1996): Situating Feminist Dilemmas in Fieldwork. In *Feminist Dilemmas in Fieldwork*. Wolf, Diane L. ed. Boulder–Oxford: Westview Press, 1–55. p.
- Wolf, Margery (1996): Afterword: Musings from an Old Grey Wolf. In *Feminist Dilemmas in Fieldwork*. Wolf, Diane L. ed. Boulder–Oxford: Westview Press, 215–221. p.

„Počut' to z vášho akcentu“

Bádatel'kyne poznámky pod čiarou o etnicite, jazyku, spoločenskom rode a triednej pozícii

(Súhrn)

Štúdia sa začína rozprávaním troch príbehov, nepovažovaným v antropológii za konvenčné. Prvý je rozhovor s mužom s vyšším univerzitným statusom v rámci terénneho výskumu v Sedmohradsku, ktorý fakt svoj názor na (domnelú) príčinu asimilácie juhoslovanských Maďarov; druhý sa stal pri prezentácii autorkinho výskumu v je bývalom gymnázii v jej rodnom meste vo Vojvodine, kde jeden študent mal poznámku k autorkinmu cudzo znejúcemu prízvuku; a tretí je o pozvánke na podujatie katedry na univerzite v Oslo, tiež o vzťahu tejto inštitúcie k zahraničným, po nórsky nehovoriacim, obvykle mladším kolegom s dočasným statusom na univerzite. Tri príbehy, každý s iným zaostrením, ale s tým istým cieľom: predstavujú aspekty bádateľských pozícií, ako sú etnicita, väčšinový/menšinový status, spoločenský rod, trieda, vek atď. a ich vzájomné súvislosti, z osobnej i všeobecnej perspektívy. Nedostatok reflexií týchto bádateľských pozícií podporuje fikciu objektivity a vyhovuje západným, univerzitným pedagógom mužského rodu, patriacim k staršej generácii. Antropológia a etnografia sa však čoraz častejšie stretáva s nutnosťou analyzovať pozicionalitu a iniciátormi toho obvykle nie sú mužskí, nie väčšinoví a nie západoeurópski alebo americkí a nie „miestni“ bádatelia s anglickým materinským jazykom, nezriedka mladí, ktorí nie sú na vysokých akademických postoch. Príčinu toho treba hľadať v tom, že jednak oni sú tí, ktorí rozpoznávajú nutnosť tejto analýzy, na druhej strane sa predovšetkým od nich očakáva, aby sa so svojou pozíciou „vyporiadali“ jednak vo vzťahu k subjektom svojich výskumov – ktorí sú často ich „domácim“ spoločenstvom – a jednak so západným vedeckým svetom. Na jednej strane neoliberalna reforma univerzít viedla k prekarizácii výskumných a pedagogických pozícií, presnejšie k tomu, že univerzitné zamestnania na termínovanú zmluvu na projekty, ktoré si vyžadujú neustálu mobilitu, sa stávajú normou, na druhej strane v prostredí mimozápadných bádateľov je častá „antropológia doma“, t. j. skúmanie vlastnej spoločenskej skupiny. To všetko vedie k tomu, že bádatelia, nepatriaci do hlavného prúdu, spochybňujú prijaté klíšé antropológie, akými sú možnosť rozdelenia výskumného terénu a akademického prostredia, resp. doma a inde. Odmietnutie tejto paradigmy však prináša nové okruhy otázok, akými sú zodpovednosť za „vlastnú“, „domácu“ skupinu, resp. voči „západnému“ vedeckému spoločenstvu, alebo otázku jazyka, presnejšie to, že nie je významné len to, kto a o čom píše, ale aj to, v akom jazyku. Avšak nemôžeme opomenúť ani fakt, čo v prípade jedného východoeurópskeho bádateľa z pohľadu západnej vedy je marginalizovaná pozícia a nevýhoda na akademickom trhu, zo strany „vlastného“ spoločenstva môže byť mobilitou v triede a privilegovanou pozíciou. Záver štúdie predkladá otázky, ako sa vyrovnáť s možnosťami, ponúkanými polovičnou identitou.

(prekl. Ida Gaálová)

„Man kann es am Akzent hören“

Bewerkungen aus der Forschung zu Ethnizität, Sprache, Gender und Klasseenlage

(Zusammenfassung)

Der Beitrag beginnt mit der Erzählung und Diskussion von drei Geschichten, aber nicht mit der einen Vignette, wie sie in der Anthropologie üblich ist. Die erste ist ein Gespräch während einer Feldforschung in Siebenbürgen mit einem älteren männlichen Kollegen mit höherem akademischem Status, der seine Meinung zu den Gründen für die (vermeintliche) Assimilation der Ungarn in Jugoslawien mitteilte und als Tatsache darstellte. Die zweite trug sich zu, als ich meine Forschungsergebnisse meiner Heimatstadt in der Vojvodina, genauer in meinem ehemaligen Gymnasium vorstellte und ein Schüler Bemerkungen zu meinem ausländisch klingenden Akzent machte. In der dritten geht es um die eine Einladung zu einer Fachbereichsveranstaltung an der Universität Oslo bzw. davon ausgehend um die Haltung der Institution gegenüber den ausländischen, zumeist jüngeren Kollegen, die kein Norwegisch sprechen und nur vorübergehend an der Universität tätig sind. Die drei Vignetten haben einen jeweils anderen Fokus, dienen aber demselben Zweck: sie stellen Aspekte der Forscherpositionen wie ethnische Zugehörigkeit, Mehrheits-/Minderheitsstatus, Geschlecht, Klasse, Alter usw. und ihre Wechselbeziehungen aus einer persönlichen und allgemeinen Perspektive dar. Der Verzicht auf Reflexion in diesen Forscherpositionen unterstützt die Fiktion der Objektivität und ist jemandes gemäß, der sich in der Position eines zur älteren Generation gehörenden westlichen, männlichen Hochschullehrers befindet. Anthropologie und Ethnographie sehen sich jedoch zunehmend mit der Notwendigkeit konfrontiert, Positionalität zu artikulieren, und die Initiatoren sind meist nicht-männliche, nicht-mehrheitliche, nicht selten junge, in der akademischen Hierarchie nicht hochstehende stehende, nicht-westeuropäische oder amerikanische und nicht-englischsprachige „lokale“ Forscher.

Die Gründe dafür sind, dass sie zum einen diejenigen sind, die die Notwendigkeit dazu erkennen. Zum anderen wird gerade von ihnen am deutlichsten erwartet, über ihre eigene Position „Rechenschaft“ zu geben, sowohl vor ihren Forschungsobjekten – vielfach dem eigenen „heimischen“ Publikum –, als auch vor der westlichen akademischen Welt. Einerseits hat die neoliberale Reform der Universitäten zur Prekarisierung von Forschungs- und Lehraufträgen geführt, genauer gesagt dazu, dass zeitlich befristete, projektbezogene, ständige Mobilität verlangende Arbeitsplätze an den Universitäten zur Norm geworden sind. Zum anderen ist unter nicht-westlichen Forschern die „Anthropologie zu Hause“, d. h. das Studium der „eigenen“ sozialen Gruppe verbreitet. Beides führte dazu, dass Forscher außerhalb des *mainstreams* etablierte Klischees der Anthropologie wie beispielsweise die Trennbarkeit von erforschtem Gebiet und akademischem Milieu oder zwischen Zuhause versus Fremde in Frage stellen.

Die Ablehnung dieser Paradigmen wirft jedoch neue Fragen auf, wie etwa die Verantwortung gegenüber der „eigenen“, der „Heimat“-Gruppe beziehungsweise der „westlichen“ wissenschaftlichen Gemeinschaft oder die Frage der Sprache, genauer gesagt, dass es nicht nur darum geht, wer über was schreibt, sondern auch in welcher Sprache. Wir dürfen jedoch auch nicht aus den Augen verlieren, dass das, was für einen osteuropäischen Forscher aus Sicht der westlichen Wissenschaft eine Randposition und ein Nachteil auf dem akademischen Markt ist, aus Sicht der Gemeinschaft des Betroffenen Klassenmobilität und eine privilegierte Position bedeuten kann. Der Beitrag schließt mit Annahmen darüber, wie die Chancen genutzt werden können, die eine zwitterhafte Identität bietet.

(Übersetzt von Juliane Brandt)